

Overgenomen uit Begijnhofkrant 9-10 (2005) 2-3 Begijnhoven in de Kempen (deel 2) Harry de Kok

Begijnhoven in de Kempen (deel 2)

In het eerste deel van dit artikel (zie Begijnhofkrant 7 zomer 2004) schetsten we het ontstaan van de begijnhoven in de Nederlanden, meer bepaald van de drie begijnhoven in de Kempen: Turnhout, Hoogstraten en Herentals. Laat ons nu eens in gedachten en woorden rondwandelen in de miniatuursteden die deze Kempense begijnhoven waren en tot op zekere hoogte nog altijd zijn. We doen dat voornamelijk in het Turnhoutse begijnhof, maar zullen ook herhaaldelijk refereren aan Herentals en Hoogstraten.

De concentratie van begijnen op één plaats, omringd door een muur of gracht of beide, komt overeen met de spiritualiteit van de Augustijnse "Civitas Dei", een stad van God, die economisch, spiritueel en religieus onafhankelijk was. Dit architecturale complex had behoefte aan een mooie toegangspoort, die 's avonds gesloten werd. In Turnhout was dit een monumentale zandstenen rondboogpoort in classicistische stijl uit 1700, met een beeld van de Heilige Begga in begijnhabijt uit 1768. In Herentals zijn er zelfs twee poorten. In de Begijnenstraat treft men een zeer sobere, robuuste gevel (1622) aan. Er zijn twee bouwlagen te onderscheiden onder een zadeldak, een witstenen korfboog en in de binnengevel kruiskozijnen. De witstenen poort in de Burchtstraat (1640) is kleiner, maar ook mooier. Hier is het huis van de portierster ondergebracht, net zoals in Turnhout.

Wanneer de begijnen in Turnhout vroeger te laat binnenkwamen, dienden zij een pand te geven aan de portierster, dat zij bij de overste konden terugkrijgen. Aan de binnenkant staat in Turnhout een beeld van Onze-Lieve-Vrouw (17de eeuw). In Hoogstraten ontbreekt een echte poort, maar ziet men in de Boschstraat en de G. Segerstraat een van ouderdom bolstaande muur, die vanaf 1535 in de plaats kwam van de vroegere afsluiting in paalwerk.

Op een begijnhof waren er Heilige-Geesttafels, waar behoeftige begijnen werden ondersteund. Volgens de getuigenis van begijnen uit Turnhout was het daar echte armoede. Als die begijnen later in de infirmerie konden geraken, betekende dat een verlichting van hun leven. De huizen op de nummers 3, 4 en 5 vooraan links op het Turnhoutse begijnhof vervangen nu het oude pand van de Heilige-Geesttafel.

Het betreden van elk begijnhof is een aangename verrassing. De Kempense begijnhoven zijn van het pleintype: in Turnhout is dat plein trapeziumvormig, in Herentals driehoekig. In Hoogstraten zijn er twee erven, het oude en het nieuwe, met elkaar verbonden door de zogenoemde dodengang met lindebomen, die in 1932 werden aangeplant. Op de drie plaatsen vormt de combinatie van gebouwen met bomen, grasperken, hagen en bloementapijten of van cultuur met natuur een patrimonium van grote klasse.

Vooraan in Turnhout ziet men de Kruisberg, met een calvarie van 1786, met Maria Magdalena en de Goede Herder. Hier bevond zich de eerste kerk van het Hof (13de eeuw?). Men kan aan de omtrek van de opgegraven grondvesten zien waar tot in de 17de eeuw een kerk heeft gestaan, met een begraafplaats. Aan de achterkant staat een Ecce Homo, een groot deels houten, deels stenen beeld. Een "Christus op de Koude Steen" is er ook in Herentals en die spreekt aan door zijn eenvoud.

Turnhout is één van de weinige begijnhoven met de pastorie op het Hof. Ze dateert van 1648 en werd gebouwd door Frits Van Esch en Hans Wagemakers. In Herentals en Hoogstraten bevinden de pastorieën zich buiten het begijnhof. In Herentals staat de pastorie in de Burchtstraat. De deur met bovenlicht

bezit een mooie rococo-omlijsting. In Hoogstraten is de pastorie te vinden aan de Vrijheid. In Turnhout lag de onderpastorie ook buiten het Hof. De grot van Lourdes in Turnhout, ontworpen door F. Loyens en in 1876 opgericht door een Brusselaar, trok bedevaarders van buiten de stad aan. Ook in Herentals en Hoogstraten ziet men een weliswaar jongere Lourdes-grot.

Het beeld van de Heilige Joannes Nepomucenus in Turnhout is van ca. 1750. Deze heilige werd in dit lieflijke vrouwenoord aangeroepen tegen kwaadsprekerij.

Op een begijnhof zijn ook een infirmerie, een soort ziekenhuis, een godshuis voor de bejaarden en een woning voor geprebeendeerde begijnen nodig. In Turnhout stamt de infirmerie, die ook als hostiebakkerij dienst deed (zie verder), uit 1614, al was er voorheen al een infirmerie, maar dan aan de zuidkant van het Hof gelegen. Bij de infirmerie vinden we de zij-ingang, de vroegere toegang vanuit de Begijnenhoeve. Op het binnenkoertje staan een oude pomp tegen een 18de-eeuwse zuil en een piëta. Interessant is de zijgevel van het daarnaast gelegen huis, het enige in de stad met interne relikven van houtbouw.

Ook in het begijnhof van Hoogstraten werden sporen van lemen vakwerkbouw teruggevonden. De infirmerie van Herentals dateert uit 1715. Ze is zuiver van stijl en haast onveranderd sinds de oprichting. Men bracht er het Begijnhofmuseum in onder, met "Besloten Hofjes", relikendoosjes, medaillons, de infirmeriekamer, de kamer van de Grootjuffrouw, de keuken, de werkkamer, de slaapkamer van de meesters, meubels, schilderijen, beelden, koper- en zilverwerk, gebruiksvoorwerpen enz.

Centraal op onze begijnhoven staan de kerken. Herentals heeft een driebeukige pseudo-basilicale laatgotische kruiskerk uit 1599-1614, toegewijd aan de Heilige Catharina. Men treft een zadeldak, een lager ingeplante dwarsbeuk en een erg sierlijke dakruiter aan. In het interieur zijn de midden- en zijbeuk overwelfd met bepleisterde houten tongewelven. Opvallend zijn de witstenen pijlers met Brabants-gotische koolbladkapitelen.

In Hoogstraten heeft men een evenwichtige barokke kerk uit 1687 van architect Libert Fabri. De kerk van Sint-Jan Evangelist past tevens in het stadsbeeld van de Vrijheid. De barokke kerk is een transeptloze basiliek, met vijf traveeën in de hoofdbeuk en een koor van één travee met halfronde sluiting. Er is een elegant zeshoekig klokkentorentje met een kleine koepel, lantaarn en scherpe spits. Men betreedt de kerk door een prachtige barokke poort in blauwe hardsteen.

De kerk van Turnhout is toegewijd aan het Heilig Kruis en gebouwd tussen 1662 en 1667. Het is een ruime pseudo-basiliek in barok, met gotische trekken. Het schip heeft zeven traveeën en er is een vijfkantig koor met gotische ramen en twee spitsbogige openingen met gaffelmonneel. Er is gebruik gemaakt van kruisvormige pijlers. De grote bakstenen gevel is gotisch. Barok zijn de toegangspoort en de in- en uitgezwentke omtrekken van de toppen. Op het dak staat een eenvoudige dakruiter.

Het interieur loont op de drie plaatsen beslist de moeite, maar we raden u aan daarvoor gespecialiseerde gidsen te raadplegen. Wel vermelden we nog graag de bidstoel van de grootmeesters en de "zitterkes" van de begijnen in de kerk van Turnhout. In het begin van de vorige eeuw zaten de zusters nog tot voorbij de preekstoel, zo talrijk waren ze. Het was een groot verschil met vandaag. De begijnen hadden net als het gewone kerkvolk een vaste plaats in de kerk en niet zoals bij andere kloosterordes

Lier

Turnhout

op het koor. Tegen de absis van de kerk van Turnhout en Hoogstraten is nog een calvarie met oude beelden te zien.

Vele begijnen verbleven in conventen. Dat waren gemeenschapshuizen onder leiding van een meesteres, waar men leefde volgens een reglement. In Turnhout had men het convent van Heilwylch Tsyken, het Sint-Annaconvent, het Sint-Jozefconvent of noviciaat (nu dienstencentrum) en het Sint-Jansconvent (nu museum).

Het schitterende Begijnhofmuseum van Turnhout werd op 27 september 1953 geopend en is mede opgericht door De Vrienden van het Begijnhof om het leven van de oude begijntjes weer te geven in hun dagelijkse doen en laten, met de middelen waarover zij beschikten, hetzij in de kerk, hetzij in het eigen convent. Historisch, kunsthistorisch en volkskundig is dit museum in situ zeer de moeite waard. Het huis dateert uit de 17de eeuw en werd vroeger bewoond door pastoor Mermans, die er later een fundatie zou onderbrengen voor minder bemiddelde begijnen uit Mol, Balen, Dessel en omgeving. Later werd ook één Turnhoutse begijn toegelaten. In Herentals dateert het convent uit 1715-16 en het is nu een dienstencentrum. Het fundatiehuis voor negen begijnen, met gevelsteen in halfverheven beeldhouwwerk van de Heilige Familie, dateert uit 1649.

Het leven van een begijn mocht nooit "ledig" zijn. Zij diende in haar eigen levensonderhoud te voorzien, meestal via huisnijverheid, waardoor ze wel eens in conflict kwam met de ambachten. Begijnen deden aan ziekenzorg en onderwijs. In Turnhout gaf zuster Giesen les in een begijnhofklas tot 1912. Dan is de school ter ziele gegaan, want de inspecteur tilde zwaar aan het feit dat begijn Giesen geen diploma had.

In Turnhout werd zeer veel kantwerk gemaakt op het begijnhof. Voorts waren de begijnen bezig met naaien, stoppen, breien, wassen en strijken. In Turnhout had men een bekende hostiebakkerij. Om de veertien dagen werden voor het hele gebied Hoogstraten-Turnhout 20.000 kleine hosties (voor de communie der gelovigen) en een behoorlijk aantal grote (voor het H.-Misoffer) gebakken. Dat gebeurde eerst in grote bladen, waaraan twee zusters werkten. Daarnaast werkten er nog twee aan het uitsteken van de hosties. Later werd dat gedaan met een soort molentje met teller, maar aanvankelijk gebeurde het volledig manueel.

Het religieuze leven was belangrijk en verliep volgens een vaste dagindeling in de kerk en bij de handenarbeid. Begijnen hadden hun geliefde heiligen. De begijntjes mochten 's morgens, na de twee missen die ze bijwoonden en/of dienden, pas na de koffietijd spreken. Van tien tot twaalf uur moesten de mondjes dicht blijven onder, voor en na het werk.

Elke dag waren er het Klein Officie, de Lofzangen, de Engel des Heeren, de zeven Boetepsalmen en de vijf Litanieën -- die van de Zoeten Naam Jezus, van Onze-Lieve-Vrouw, van de Heilige Begga, van Sint-Jozef en de om haar oneindige lengte "geduchte" Litanie van Alle Heiligen -- de Meditatie met Vercruysse en een lezing uit Thomas a Kempis buiten beschouwing gelaten.

En dan was er 's avonds nog het "Klepeltjeslof" zonder priester, waar de begijnen lofzangen aanhieven en biddend hun dag afsloten. Er waren ook enkele belangrijke jaarlijkse feestdagen. In Turnhout kwamen de zusters dan bijeen in een grote zaal achter het noviciaat. Die zaal is nu afgebroken om plaats te maken voor het toenmalige Amival. Waar nu de kapel van het Heilig Aanschiyn staat, stond vroeger een weeshuis.

Herentals

Zeldzaam waren zij die echt helemaal alleen woonden. Maar de huizen vormden toch één van de mooie zaken van de begijnhoven. Op het begijnhof had alleen een begijn recht op een woning. Het ging om een woonrecht, een lijf, niet om een eigendomsrecht. Het begijnhof in zijn totaliteit was eigenaar van alle grond binnen de omheining en van alle huizen.

Er zijn huizen in onze begijnhoven uit de 17de-18de eeuw, enkel- en dubbelhuizen, deuren met korfboog, met interessante muurankers, vaak met een verdieping, maar in Turnhout en Hoogstraten ook zonder. Herentals heeft huizen in Brabantse, Hoogstraten en Turnhout in Kempense stijl, met voor Turnhout ook Nederlandse invloed. De huizen hier vertonen weinig kenmerken van de heersende stijlen zoals in de grote Brabantse steden. Ze zijn gebouwd in een lokale baksteenarchitectuur, met zware houten deur- en raamkozijnen en als enige versiering speklagen door witkalken. Echte Franse steen ontbreekt meestal. Heiligen geven hun naam aan de huizen op onze begijnhoven en dat is merkbaar door een kapelletje of naamplaatje.

In onze begijnhoven zijn vaak ook grote kapellen terug te vinden. De kapel van het Heilig Aanschiyn in Turnhout werd in 1885-1887 door architect P.J. Taeymans gebouwd in neo-classicistische stijl in opdracht van Grootjuffrouw Octavie van Genechten om de ontheiliging van de zondag tegen te gaan. Ook in de andere begijnhoven zijn er kapellen, zoals het Sint-Jozefkapelletje en de Kapel van O.-L.-Vrouw van Zeven Weeën, beide uit de 17de eeuw, in Hoogstraten.

Onze begijnhoven maken deel uit van een patrimonium, dat de jongste jaren historisch en toeristisch steeds meer wordt gewaardeerd. De OCMW's doen nu veel moeite, zowel in Turnhout als in Herentals, om de begijnhoven nog meer bekend te maken. In 1988 maakte het OCMW het patrimonium van het begijnhof over aan de stad Hoogstraten. Op 29 juni 1992 gaf de stad het begijnhof in erfpacht aan de v.z.w. Het Convent. De huizen worden of zijn inmiddels gerestaureerd door de bewoners. Het voormalige Conventhuis, dat men in Hoogstraten Oudhuis noemde, werd als Stedelijk Ostmuseum ingericht. Ook de gemeenschappelijke delen, zoals de kapelletjes en de pomp, worden gerestaureerd. Ook in Hoogstraten wordt op die manier waardig geconserveerd wat de Turnhoutse pater Emiel Flerackers ooit zo mooi omschreef als:

*"Een laag-gezeten huizeke,
getekend met een kruizeke,
is 't Godgewijde kluizeke
van Zusterke-begijn;
't kon groter zijn, 't kon lustiger,
maar heiliger of rustiger,
maar liever kon 't niet zijn."*

Harry de Kok
Stadsarchivaris